

MOBILLIK TUSHUNCHASI VA UNING TURLARI

*Xidoyatova Nargiza Sadiqjonovna,
Yunusobod tumani 5-sonli maktab direktori, Toshkent, O'zbekiston*

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik-psixologik adabiyotlar asosida mobillikning turli shakllari, ularning mazmuni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda mobillikning shaxsiy, akademik, kasbiy va ijtimoiy-madaniy shakllari, shuningdek, kognitiv mobillikning tanqidiy tafakkur va ijodiy faoliyatni rivojlantirishdagi o'rnini ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: mobillik, shaxsiy mobillik, akademik mobillik, kasbiy mobillik, kognitiv mobillik.

ПОНЯТИЕ МОБИЛЬНОСТИ И ЕЕ ВИДЫ

*Хидоятова Наргиза Садикжановна,
Директор школы №5 Юнусабадского района, г.Ташкент, Узбекистан*

Аннотация. В статье на основе педагогической и психологической литературы проанализированы различные формы мобильности, их содержание и значение. В исследовании рассмотрены личностная, академическая, профессиональная и социально-культурная мобильность, а также роль когнитивной мобильности в развитии критического мышления и творческой деятельности.

Ключевые слова: мобильность, личная мобильность, академическая мобильность, профессиональная мобильность, когнитивная мобильность.

THE CONCEPT OF MOBILITY AND ITS TYPES

*Nargiza Sadikjanovna Khidoyatova,
Director of School No. 5 of Yunusabad district, Tashkent, Uzbekistan*

Abstract. This article analyzes different forms of mobility based on pedagogical and psychological literature, examining their content and significance. The study highlights personal, academic, professional, and socio-cultural mobility, as well as the role of cognitive mobility in fostering critical thinking and creative activities.

Keywords: mobility, personal mobility, academic mobility, professional mobility, cognitive mobility.

Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 79-moddasida "Davlat yoshlarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ekologik huquqlari himoya qilinishini ta'minlaydi, ularning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishini rag'batlantirishi", shuningdek, davlat tomonidan "yoshlarning intellektual, ijodiy, jismoniy va axloqiy jihatdan shakllanishi hamda rivojlanishi uchun, ularning ta'lim olishga, sog'lig'ini saqlashga, uy-joyga, ishga joylashishga, bandlik va dam olishga bo'lgan huquqlarini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga" [1] e'tibor qaratilgan. Qomusimizda belgilangan ushbu bandlar o'quvchi-yoshlarni har tomonlama rivojlantirish, intellektual salohiyatlarini oshirish va ularning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bu qoidalar o'quvchilarning ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etishiga rag'batlantiradi va ulardan moslashuvchanlik, doimiy o'zgarishlarga tayyorlik, hamda mobillik kabi zaruriy sifatlarni shakllantirishni talab qiladi.

Pedagogik-psixologik adabiyotlar tahliliga ko'ra, mobillik quyidagi shakllarga ajratiladi: shaxsiy, kognitiv (bilishga oid), akademik, kasbiy (professional), kommunikativ, ijtimoiy, madaniy, ijtimoiy-madaniy va tarbiyaviy. Bu turlar har birining o'ziga xos xususiyatlari va

ta'lim jarayonidagi ahamiyati bilan ajralib turadi.

P.A.Sorokin "ijtimoiy mobillik deganda shaxs yoki ijtimoiy voqelikka oid har qanday o'zgarishlarni, ya'ni inson faoliyati bilan yaratilgan, o'zgartirilgan, bir ijtimoiy pozitsiyadan ikkinchisiga o'tishga doir jarayonni tushunadi" [2]. Olim shaxsning ijtimoiy makonda harakatlanishi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni tahlil qilib quyidagi ikki shartga e'tibor qaratadi: 1) mashg'ulotning (kasbning) butun guruhning omon qolishi va faoliyati uchun ahamiyatligi; 2) kasbiy vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish uchun zaruriy aql-zakovat darajasiga egalik [2].

P. Sorokin ijtimoiy mobillikni bir necha turlarga ajratadi:

Vertikal va gorizontol mobillik. Gorizontol mobillik shaxsning bir ijtimoiy guruhdan boshqa, lekin bir xil darajadagi guruhga o'tishini ifodalaydi. Bu jarayon shaxsning diniy e'tiqodi, davlat fuqaroligi, millati, kasbi, oilaviy ahvoli va boshqa ijtimoiy atributlari o'zgarishi bilan bog'liq. Vertikal mobillik esa shaxsning ijtimoiy maqomini yuqoriga ko'tarilishi yoki pastga tushishini anglatadi.

Individual va guruhli mobillik. Ijtimoiy pozitsiyaning yuqoriga yoki pastga o'zgarishi individual va guruhli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin.

Ixtiyoriy va jamiyatdagi tarkibiy o'zgarishlar mobilligi. Bu turdagi mobillik jamiyatdagi tarkibiy o'zgarishlar natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy o'zgarishlar bilan bog'liq [2].

Shuningdek, ijtimoiy mobillik tushunchasi bilan bir qatorda «kasbiy mobillik» tushunchasi ham ilmiy adabiyotlarda ko'p uchraydi. Z. Bagisheva va L. Amirova tadqiqotlarida kasbiy mobillik kasbiy kompetensiyaning bir qismi sifatida qaralsa [3], E. Giddens va V. Yadov tadqiqotlarida bu tushuncha subyektning faoliyati, jamiyat va shaxs taraqqiyotiga hissa qo'shish bilan bog'liq [4].

Mobillik tushunchasining bir turi sifatida kognitiv mobillik ham muhim o'rin tutadi. Ilmiy izlanishlarda kognitiv mobillik shaxsning kognitiv faolligi, intellektual moslashuvchanligi, yangi bilim va tajribalarni izlab topishga moyilligi, tadqiqot faoliyatiga qiziqishi, ijodiy fikrlash va harakat qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bu tushuncha tanqidiy fikrlash qobiliyati, o'z pozitsiyasini shakllantirish, mustaqil qaror qabul qilish va bu qarorlar uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish kabi tarkibiy qismlarni ham qamrab oladi [8].

Kognitiv mobillik shaxsning intellektual barqarorligini ham ta'minlaydi, ya'ni muammoli vaziyatlarda tez va samarali qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu qobiliyat, ayniqsa, muammoli vaziyatlarda ijodiy va innovatsion yechimlar topish uchun zarurdir. Kognitiv mobillikning tarkibiy qismlari o'quv jarayonida muhim rol o'ynaydi, chunki ular shaxsning yangi bilimlarni o'zlashtirish, ular asosida tahlil qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi.

Kognitiv mobillik, shuningdek, o'quvchilarda izlanish va tadqiqot faoliyatini olib borishga bo'lgan intilishlarni kuchaytiradi. Bu mobillik turining rivojlanishi talabalar va yosh mutaxassislarining tanqidiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini mustahkamlashda katta ahamiyatga ega. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, kognitiv mobillikka ega shaxslar murakkab masalalarni hal qilishda muvaffaqiyatga erishishadi, innovatsion qarorlar qabul qilishda faol bo'lishadi va o'z bilimlarini amaliyotda samarali qo'llashadi.

Kognitiv mobillikni rivojlantirish shaxsning faqat bilim olish bilan cheklanib qolmasdan, ularni amaliyotda qo'llashga qaratilgan faoliyatlarda faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Bu esa zamonaviy jamiyatda muhim ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, kognitiv mobillik shaxsning bilim va qobiliyatlarini amaliyotga yo'naltirish, muammolarni samarali hal qilish va doimiy o'zgarishlarga moslashish qobiliyatini oshirishga xizmat qiluvchi muhim kognitiv sifatdir.

A.N.Sheremet madaniy mobillikni "shaxs tomonidan etnik guruhning madaniy an'analarini tabiiy ravishda idrok etish, ko'p madaniyatli plyuralizm tamoyiliga amal qilish asnosida madaniy qadriyatlarni anglash, yangi madaniy qadriyatlarni yaratishga intilishi, ularni jahon

madaniyati asarlari bilan solishtirishdan iborat madaniy xabardorlikni anglatadi” [5] deb izohlaydi.

Shuningdek, L.V.Goryunovning ilmiy izlanishlarida ta’lim jarayoniga nisbatan madaniy mobillik tushunchasi qo’llanganda “ijodkorlik, mustaqil, erkin va tanqidiy fikrlash, voqealarni refleksiv anglay olish, yangi vaziyatlarda nostandart yechimlarni topish, o’zgarishlarning tabiati va borishini oldindan bilish qobiliyati” tushunilishi ta’kidlanadi.

Ilmiy adabiyotlarda “ijtimoiy-madaniy mobillik” tushunchasi jamiyat va madaniyatning dinamik xususiyatlarini aks ettiradi. I.V. Vasilenko ijtimoiy-madaniy mobillikni “atrof-muhitga moslashish yoki unga faol ta’sir ko’rsatish uchun zarur bo’lgan subyektiv harakatchanlik darajasini ta’minlovchi ijtimoiy subyektlarning ichki hayotiy elementlarining yig’indisi” deb ta’riflaydi. Bu tushuncha shunga ishora qiladiki, inson o’z atrofidagi madaniy va ijtimoiy o’zgarishlarga interaktiv va faol javob berishi zarur.

Ijtimoiy-madaniy mobillik insonning o’zining ijtimoiy va madaniy muhitiga moslashuvchanlik qobiliyati, yangi madaniy qadriyatlar va an’analarni qabul qilish, yoki o’ziga xos madaniy qiymatlar va qarashlarni joriy qilish imkoniyatlarini o’z ichiga oladi. Bu mobillik turi insonning jamiyatdagi o’zgarishlarga faol adaptatsiya qilishini va shu o’zgarishlarga ta’sir ko’rsatishini ta’minlaydi.

Ijtimoiy-madaniy mobillik zamonaviy jamiyatdagi murakkab munosabatlarni anglab yetishda muhim omildir. Bu mobillik faoliyati orqali inson o’z qadriyatlarini va madaniy ko’nikmalarini yangilash, kengaytirish va o’zlashtirishga intiladi. Shu bilan birga, ijtimoiy-madaniy mobillik insonning jamiyat va madaniyatdagi o’rnini mustahkamlaydi, uning ijtimoiy rolini kengaytiradi hamda u jamiyatda faol ishtirokchi sifatida namoyon bo’lishini ta’minlaydi [6].

Shuningdek, pedagogik-psixologik adabiyotlarda ijtimoiy-madaniy mobillik shaxsning ichki harakatchanligi sifatida talqin qilinib, o’zida ijtimoiy, shaxsiy, biologik omillar hamda faol va passiv komponentlar majmui sifatida anglashiladi. Bunda passiv komponent shaxsning vaziyatga moslashuvini nazarda tutsa, faol komponent esa maqsadni belgilash, vaziyatlarni tahlil qilish, muammolarni hal qilish, ijobiy o’zgarishlarni yuzaga chiqarishni ifodalaydi.

Pedagogika fani doirasida B.Skinner, N.M.Talanchuk kabi olimlar shaxsning tarbiyaviy mobilligini tadqiq etib, ushbu hodisani “o’quvchilarning o’qituvchi bilan o’zaro munosabatida uning tarbiyaviy ta’siriga adekvatligi, maqsad va vazifalarga muvofiq shakllanishga tayyorligi va qobiliyatini ifodalovchi yaxlit va dinamik holati” [9] sifatida qiladilar.

Tarbiyaviy faoliyatga oid mobillik o’quvchi shaxsning yaxlit holati sifatida anglashilib, bunda har bir tarkibiy qism zanjirli reaksiyani yuzaga keltirishi bilan xususiyatlanadi. Ya’ni ta’lim oluvchi shaxsning pozitsiyasi tarbiyaviy ta’sirni idrok etish, o’qituvchi bilan o’zaro munosabatda adekvat bo’lishga tayyorligini aks ettiradi.

Geografik mobillik – bir joydan ikkinchi joyga bir xil ijtimoiy maqomni saqlab turgan holda ko’chishni nazarda tutib, asosan migratsion xususiyatlarni o’zida mujassamlashtiradi.

Shuningdek, sohaga oid adabiyotlarda akademik mobillik va bilishga doir mobillik kabi tushunchalar ham faol qo’llanilganligini ko’rishimiz mumkin. L.V.Znovenko akademik mobillikni shaxsiy neoplazma deb hisoblab, bu o’quv jarayoni subyektiv faoliyatining natijasi deb hisoblaydi. Ya’ni, tanlangan kasbning o’ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim oluvchi tomonidan individual ta’lim yo’nalishini ishlab chiqish va amalga oshirishni o’z ichiga oladi [10].

N.K.Dmitrievaning tadqiqotlarida ta’lim jarayoni ishtirokchilarining akademik mobilligi o’quv jarayonida shakllanadigan va uning tarkibiy qismlarining dinamik holatini ifodalovchi, o’zini va atrof-muhitni o’zgartirish, moslashtirishga doir qobiliyatligi va ushbu jarayonga tayyorligini tavsiflovchi shaxsga oid fazilat tariqasida izohlanadi [7].

Bilishga doir mobillik o’quvchining voqelikni bilishga bo’lgan ehtiyoji, ta’lim

muammolarini hal qilish yo'llarini mustaqil ravishda topish qobiliyati, nostandart vaziyatlarda o'z bilimlaridan foydalanish qobiliyati, olingan bilimlarni boshqa faoliyatga kiritish ko'nikmalari kabi fazilatlariga ega bo'lishni taqozo etadi.

Bilishga doir mobillik - bu shaxsning bilish jarayoniga, uning intellektual, hissiy va kommunikativ-irodaviy qobiliyatlariga bo'lgan ijobiy hissiy munosabatida ifodalangan, axborotni idrok etishga va uni egallashga tayyorlikda namoyon bo'ladigan shaxsning sifat jihatdan shakllanishidir [11]. Ushbu mobillik turida ta'lim oluvchi shaxsi fanning asosiy tushunchalari va mazmuni bilan ishlashda yetarlicha erkinlikka ega bo'lishi, o'quv-bilishga oid topshiriqlar ijodiylikni talab etishi, o'z navbatida, ta'lim oluvchilar ma'lum darajadagi bilimlarni o'zlashtirgan bo'lishi ham talab etiladi.

Shuningdek, sohaga oid adabiyotlar mazmunida kasbiy mobillik turiga ham alohida to'xtalib o'tiladi. Kasbiy mobillik shaxsning o'z kasbiy maqomini to'liq yoki qisman o'zgartirishini ifodalab, uning asosida yuqori darajadagi kasbiy bilim, kasbiy texnika va ko'nikmalarni egallash, shuningdek, o'z kasbi bo'yicha har qanday vazifani bajarishda ularni samarali qo'llay olishni aks ettiradi.

Ilmiy-nazariy tahlillar natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, barqaror kognitiv qiziqishlar shaxsning kasbiy faoliyatga moyilligini oshiradi va bu jarayon rivojlanib boradi. Kasbiy qiziqishlarning doirasi aniqlanib, shaxs o'zining rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydi va bu yo'lda mustaqil yoki kattalar yordami bilan harakat qiladi. Kasbiy yo'nalishni tanlashda ixtiyoriy fanlarni tanlash, tanlov kurslariga qatnashish, va turli loyihalarda ishtirok etish orqali shaxs o'z manfaatlarini qondirishga intiladi.

Bu jarayon shaxsning kasbiy qiziqishlarini chuqurroq anglashga, o'z yo'nalishini to'g'ri tanlashga va bu orqali kasbiy muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi. Tanlov kurslari va ixtiyoriy fanlar orqali shaxs o'z qiziqishlarini amalda sinab ko'rish imkoniga ega bo'ladi, bu esa uning kasbiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Loyihalarda ishtirok etish esa shaxsning tajribasini oshirish va yangi qobiliyatlarni rivojlantirish uchun muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, shaxsning kognitiv qiziqishlari va kasbiy moyilliklari kasbiy tanlov jarayonida katta rol o'ynaydi. Bu jarayon kasbiy qiziqishlarni aniqlash va rivojlantirish, o'z yo'nalishini belgilash va kasbiy muvaffaqiyatga erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

О'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023-yil 30-aprel.

Сорокин П.А. Социальная стратификация и мобильность. Человек. Цивилизация. Общество, 1992.

Амирова Л.А., Багишев З. Профессионально-педагогическая мобильность учителя. Alma Mater, 2004.

Гидденс Э. Социология. Едиториал УРСС, 2005.

Шеремет А.Н. Об академической мобильности будущих учителей информатики. Новокузнецк: Изд-во КузГПА, 2006.

Василенко И.В. Социокультурная мобильность как философская проблема. Волгоград, 1996.

Дмитриева Н.К. Академическая мобильность как личностное качество субъектов образовательного процесса. Петрозаводск: Изд-во ПетрГН. S. Mobillik tushunchasi va uning turlari